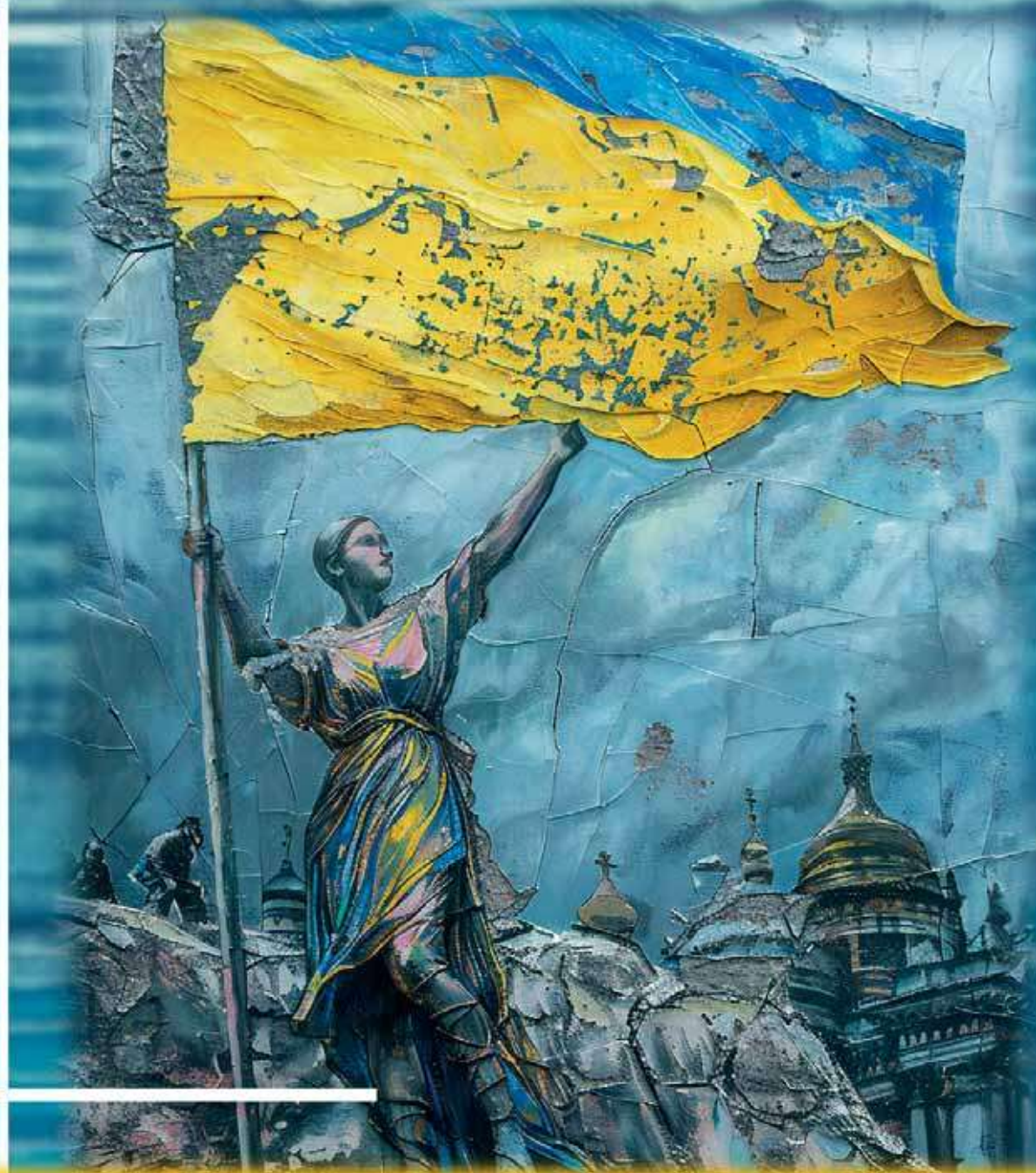

**СУЧАСНА КУЛЬТУРОЛОГІЯ:
ДОБА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ
ЗЛАМІВ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СУЧАСНА КУЛЬТУРОЛОГІЯ:
ДОБА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЗЛАМІВ**

Колективна монографія

За загал. ред. проф. Ю.С. Сабадаш

Київ
Видавництво Ліра-К
2026

УДК: 130.2:316.7
С91

*Усі права застережено. Копіювання, сканування,
запис на електронні носії і тому подібне
будь-якої частини видання заборонено.*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 9 від 6 травня 2025 р.)*

Рецензенти:

Виткалов Сергій Володимирович – професор, доктор культурології, професор кафедри івент-індустрії, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету;

Гуменюк Тетяна Костянтинівна – професор, доктор філософських наук, заслужений працівник освіти України, проректор з науково-педагогічної роботи, інноваційно-методичного забезпечення освітнього та наукового процесів Київської муніципальної академії музики ім. Р. М. Глієра;

Кривошея Тетяна Олександрівна – доцент, доктор культурології, завідувач кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського.

С91 Сучасна культурологія: доба культурно-історичних зламів :
колективна монографія. / За загал. ред. проф. Юлії Сабадаш. – Київ :
Видавництво Ліра-К, 2026. – 466 с.
ISBN 978-617-8633-88-2

Колективна монографія представляє комплексне дослідження сучасної культурології, інтегруючи теоретичні засади з практичним осмисленням ключових тенденцій української гуманістики. Видання висвітлює міждисциплінарний характер галузі, значення історичної спадщини та вектори культурного розвитку в умовах глобальних і національних викликів. Автори – провідні українські науковці – пропонують багатогранний аналіз актуальних проблем, сприяючи формуванню критичного мислення та академічного діалогу.

Книга є цінним джерелом для дослідників, викладачів, студентів і всіх, хто прагне глибшого розуміння сучасних гуманітарних процесів та наукових дискусій.

УДК: 130.2:316.7

ISBN 978-617-8633-88-2

© Колектив авторів, 2026

© Видавництво Ліра-К, 2026

БАГАТОАСПЕКТНІ ТА ІНФОРМАТИВНО-ЄМНІ СКЛАДОВІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МУЗЕЄЗНАВСТВО» НА КАФЕДРІ КУЛЬТУРОЛОГІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Галузь вищої освіти України, як і всі інші галузі гуманітарних знань, зазнала великих змін в умовах воєнного стану. Педагоги вишів та здобувачі вищої освіти зіткнулися з низкою викликів, вирішення яких потребує чітких, швидких та вчасних державних рішень. Її функціонування у сьогоденні характеризується інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу.

У цьому контексті неможливо уявити будову, характер та розвиток професійних і наукових знань, якщо не враховувати їхнє включення у широкий культурний аспект. «Традиційно освіта і культура були в різних сферах, розділених як різними міністерствами, так і бюджетами, керівниками. Але природньо, що різні сфери, колективи й організації сьогодні створюють щільний зв'язок і співробітництво в межах єдиної мети – перемоги»¹⁰⁰⁸.

Вища освіта формує у студента моделі і напрямки його світосприйняття та поведінки, впливає на особистість за допомогою набутих навичок. У культурі інформаційного суспільства вища освіта є ключовим фактором та базовим компонентом методології мислення молоді та її поглядів на світ, на людину і на суспільство. На ній засновані технологія і визначений майбутній стиль життя, що пропонуються студентам як зразок.

На нашу думку, заклад вищої освіти повинен бути не тільки одним із основних осередків національної культури, а й виконувати важливу функцію залучення до неї майбутніх фахівців вищої кваліфікації, незалежно від ступеня вищої освіти і обраної спеціальності.

Вища школа взаємодіє з культурою і в тій її важливій якості, в якій вона виконує функції національної культури. Вона є значним її осередком, важливим засобом прилучення до культурних надбань людства. Запорукою поступального розвитку української нації є не лише природні ресурси та економічний потенціал, а й унікальність її духовного досвіду і величезний ресурс гуманітарної культури.

Іншої альтернативи немає: українська вища освіта має бути кращою, якісною, конкурентною, динамічною та інноваційною і уважною не тільки до суспільних потреб і вимог ринку праці, а й для забезпечення духовного поступу нації.

У драматичному сьогоденні Україна мужньо дає відсіч російській військовій агресії. На фронті та у тилу закладається фундамент майбутньої перемоги. Не залишаються осторонь героїчної боротьби з підступним ворогом і вітчизняні музейники, у діяльності яких через музейні інституції стверджуються функція збереження національної державності. «У процесі державотворення

¹⁰⁰⁸ Музейна педагогіка в умовах воєнного стану : зб. матеріалів міжнар. круглого столу, м. Київ, 26 трав. 2022 /за наук. ред. С. О. Довгого. Київ, 2022. С. 25.

сьогодні потрібна ефективна система патріотичного виховання, змістовим компонентом якої є духовно-культурна спадщина народу України. В підвалинах національної системи патріотичного виховання закладені ідея, форми і методи, які базуються на народних традиціях та кращих надбаннях вітчизняної педагогіки й психології»¹⁰⁰⁹.

Незалежно від профілю, всі музеї в Україні об'єднує одна вкрай важлива місія: національно-патріотичне виховання, збирання та зберігання для сучасників і нащадків пам'яток матеріальної і духовної культури. наукова робота, освітня та просвітницька діяльність. Стан того, чи іншого музею – це, з деякими застереженнями, опосередковане ставлення його утримувачів до культурної спадщини, елементи якої в ньому зберігаються.

На наш погляд, у сучасному музеєзнавстві в Україні постала важлива проблема, без вирішення якої майбутній поступ галузі виглядає проблематичним. Сфера сучасного музеєзнавства має позбутися минулих стереотипів сприйняття музейної справи як остаточного результату матеріальної та духовної діяльності соціуму. Навпаки, музеєзнавство «має стати адекватним викликам часу, і найголовніше у цьому поступі – ціннісна система історично-культурних, національних, ідеологічних, загальнолюдських світоглядних переконань»¹⁰¹⁰.

Перед дослідниками музейної справи в Україні постає одна із новітніх рис розвитку – зміна стилю керівництва музеями, що виражається у тенденції до децентралізації та змін у пріоритетах, зокрема у кадровій політиці. Раніше музейний науковий персонал поповнювався переважно за рахунок фахівців-істориків, але, зважаючи на політичні, економічні та соціальні зміни, які відбулися в Україні у сьогоденні, постала нагальна потреба підготовки музейних кадрів із новим світоглядом, свіжим поглядом на проблеми збереження національної культурної спадщини, здатністю до розв'язання теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із викликами часу.

У зв'язку з цим виникла потреба внести певні зміни до Робочої програми навчальної дисципліни «Музеєзнавство» на спеціальності «Культурологія, організація культурно-дозвілєвої діяльності» у Маріупольському державному університеті (далі: МДУ), яка надає можливість випускникам оволодіти сучасними навичками музеєзнавства, екскурсійної та виставкової роботи. «Відомо, що музей як центр національно-духовного відродження народу відіграє важливу роль у гуманізації суспільства, поєднуючи історичну пам'ять, невичерпні знання та духовне багатство»¹⁰¹¹.

Використовуючи означену тезу та теоретичні положення навчальної дисципліни «Музеєзнавство» і широкі можливості навчальної (музейної) практики, кафедра культурології МДУ забезпечує набуття студентами-

¹⁰⁰⁹ Квас О., Волошин С. Формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2018. № 11. С. 18–19.

¹⁰¹⁰ Філіпчук Н.О. Розвиток української музейної педагогіки у ХХ столітті: здобутки і втрати. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2019. № 12. С. 118.

¹⁰¹¹ Сабадаш Ю. С., Мараховська Н. В. Підготовка музеєзнавців-педагогів: розроблення та реалізація інтегративної сертифікатної програми. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 2022. Вип. 23. С. 111.

культурологами знань і вмінь щодо використання напрацювань вітчизняних музейних працівників у національно-патріотичному вихованні, культурно-просвітницькій та педагогічній діяльності.

Нормативна навчальна дисципліна «Музезнавство» викладається на першому курсі бакалаврату спеціальності 034 «Культурологія, організація культурно-дозвілдової діяльності» у МДУ з 2016 р. Її зміст постійно вдосконалюється, пропорційно збільшується і об'єм матеріалу, що репрезентує теоретичну (лекційну) та практичну частину курсу: семінари, самостійна робота студента (СРС), індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ). Завершує студіювання курсу навчальна (музейна) практика на базі Маріупольського краєзнавчого музею (далі: МКМ), в експозиції якого були представлені «унікальні пам'ятки історико-культурної спадщини народу України, безцінні об'єкти для науково-дослідної і краєзнавчої роботи у регіоні»¹⁰¹², Музею історії Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча (далі: Музей історії ММК ім. Ілліча), Музею історії та археології МДУ (далі: Музей МДУ).

У зв'язку з окупацією російськими загарбниками Маріуполя за рішенням кафедри з 2023–2024 навчального року базою практики (онлайн) визначена Студія культуротворчого перформансу МДУ в м. Києві

Робочим навчальним планом спеціальності «Культурологія, організація культурно-дозвілдової діяльності» на опанування навчальної дисципліни «Музезнавство» передбачено 5 кредитів (150 год.: 50 год. – аудиторних, 100 год. – для самостійної роботи). На музейну практику – 3 кредити (90 год.).

Не потребує доказовості теза, що музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою їхнього вивчення та зберігання. Найважливіші функції сучасних музеїв уже перетнули цю межу. На чільне місце виходить національно-патріотична, пізнавально-інформаційна, популяризаційна, навчально-просвітницька місії музейних колекцій. Всі ці функції реалізуються завдяки науково-фондовій та науково-експозиційній діяльності музеїв, яка передбачає ознайомлення відвідувачів із найбільш цікавими експонатами музею, розміщеними у певному логічному порядку, побудованому за хронологічним (еволюційним), географічним, природознавчим, етнокультурним та предметно-тематичним критеріями. Це головна складова музейної комунікації і підвалина для реалізації культурно-просвітницької діяльності музею.

Із огляду на означене, у програмі навчальної дисципліни «Музезнавство» важливе місце посідають теми: «Науково-збиральницька та науково-фондова робота» (напрямки: «Науково-збиральницька та науково-фондова робота музеїв, її документаційне забезпечення», «Зберігання предметів основного та науково-допоміжного фонду в музеях України», «Артефактні документи у фондах Маріупольського краєзнавчого музею») та «Методика і практика науково-експозиційної роботи» (напрямки: «Загальна характеристика науково-експозиційної роботи в музеях України», «Методологічні засади та практика науково-

¹⁰¹² Нікольченко Ю.М., Головка О.В. Унікальні пам'ятки історії та культури Українського Приазов'я у фондах Маріупольського краєзнавчого музею. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2020. Вип. 20. С. 52.

експозиційної роботи», «Монтажне (технічне) забезпечення експозиції музеїв», «Експозиція музею у національно-патріотичному вихованні».

Засвоєння студентами теоретичного матеріалу відбувається на семінарських заняттях: «Науково-збиральницька та науково-фондова робота» і «Науково-експозиційна робота музеїв» та у рефератах за темами СРС та ІНДЗ.

В репрезентованому розділі колективної монографії автори пропонують розглянути проблему крізь призму двох важливих складових змісту навчальної дисципліни «Музеєзнавство» на кафедрі культурології МДУ, які є важливими у теоретичній і практичній підготовці культурологів для майбутньої професійної діяльності в музейних інституціях України у сьогоденні:

- науково-експозиційна діяльність музеїв та її особливості;
- артефактні документи з колекцій Маріупольського краєзнавчого музею, інформація про які залишилася лише у наукових та науково-популярних виданнях, частково, на фото і відео носіях після його знищення російськими окупантами.

Джерельну базу статті складають Конституція України та Закони України «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про культуру» (2010), «Про правовий режим воєнного стану» (2015), «Про освіту» (2017), «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (2022).

Сучасна вітчизняна історіографія науково-експозиційної роботи музеїв представлена працями з музеєзнавства І. Бех, О. Булиги, Т. Вайнгберга, С. Виткалова, О. Гайдай, О. Головка, А. Дульської, О. Комової, Ю. Нікольченка, З. Огризка, Ю. Омельченка, В. Петранівського, М. Рутинського, О. Стецюка, О. Сухомлинської, Н. Філіпчук, С. Хавіної, Н. Шейміної, В. Якубовського та працями з музейної педагогіки: С. Волошин, Л. Гайди, О. Караманова, О. Квас, М. Костриці, П. Луньова, Н. Мараховської, Т. Мацейка, Ю. Павленка, Ю. Сабадаш, О. Топилка.

Необхідно зазначити, що питання «музейного артефакту» є предметом наукового зацікавлення з боку відомих фахівців у галузях музеєзнавства, історії, документознавства: В. Бабарицької, Є. Діденка, Д. Кепіна, Н. Кушнарєнко, Р. Маньковської, Р. Микульчака, Ю. Нікольченка, Д. Сапожника, О. Стецюка, С. Руденко, М. Рутинського, В. Якубовського, Н. Яковенко та інших.

Використанню експозицій музеїв у національно-патріотичному вихованні учнівської і студентської молоді, зокрема у кризових для країни ситуаціях (після 2014 р.), присвячені спеціальні розділи в курсі лекцій з навчальної дисципліни «Музеєзнавство» на кафедрі культурології в МДУ, виданому в 2020 р. (автор доцент Ю. Нікольченко)¹⁰¹³. У ньому наголошено, що функції музейних експозицій пов'язані з визначенням пріоритетів, які полягають у формуванні в українському суспільстві, зокрема в середовищі учнівської і студентської молоді, національно-патріотичних, історичних, культурницьких та загальнолюдських переконань.

Особливостям набуття здобувачами вищої освіти кваліфікації «Музеєзнавець-педагог» у межах інтегративної сертифікатної програми «Музейна педагогіка» присвячена стаття Ю. Сабадаш і Н. Мараховської «Підготовка музеєзнавців-

¹⁰¹³ Нікольченко Ю.М. Музеєзнавство. Курс лекцій. Маріуполь, 2020. 133 с.

педагогів: розроблення та реалізація інтегративної сертифікатної програми», у якій аналізується та узагальнюється вітчизняний і зарубіжний досвід підготовки фахівців із музейної педагогіки, зокрема у науково-експозиційній галузі¹⁰¹⁴.

У статті «Роль музеїв у системі функціонування закладів вищої освіти України», доповідях на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу» 14 вересня 2022 року О. Комова, Ю. Нікольченко і В. Деліман, К. Сичова і Ю. Григор'єва звернули увагу музеєзнавців на необхідність вдосконалювати виховну національно-патріотичну та педагогічну домінанту музейних експозицій з урахуванням вимог часу¹⁰¹⁵.

Питання експозиційної роботи музеїв у сьогоденні активно студіюють викладачі та студенти кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету (далі: РДГУ), яка здійснює підготовку фахівців за спеціальностями «Музеєзнавство, пам'яткознавство» (завідувач кафедри професор В. Виткалов)¹⁰¹⁶. «У сьогоденні кафедра є авторитетним у державі навчальним та науковим центром, який виховує нову генерацію української молоді, віддану ідеям національної духовності та наполегливо розвиває не тільки освітню і наукову базу культурної регіоналістики, а й активно сприяє розвитку культури і мистецтва на західних теренах України»¹⁰¹⁷.

Актуальні питання взаємодії вищої освіти і музеєзнавства в умовах російсько-української війни розглядалися на Міжнародному круглому столі «Музейна педагогіка в умовах воєнного стану» у м. Києві 26 травня 2022 р.¹⁰¹⁸ та Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу» у м. Києві 14 вересня 2022 року¹⁰¹⁹.

¹⁰¹⁴ Сабадаш Ю. С., Мараховська Н. В. Підготовка музеєзнавців-педагогів: розроблення та реалізація інтегративної сертифікатної програми. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 2022. Вип. 23. С. 110–120.

¹⁰¹⁵ Комова О. Роль музеїв у системі функціонування закладів вищої освіти України. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія*. 2020. № 25. С. 5–19; Нікольченко Ю.М., Деліман В. Вища культурологічна освіта у контексті розвитку музейної педагогіки. Проблеми сучасного підручника : навч.-метод. Забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу : зб. тез доп. Київ, 2022. С. 371–374; Сичова К., Григор'єва Ю. Музейний досвід навчання засобами інтерактивну (на прикладі тематичних екскурсій Вінницького обласного краєзнавчого музею). *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу*. Київ, 2022. С. 381–384.

¹⁰¹⁶ Кафедра івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету. URL:<https://hudped.rshu.edu.ua/pro-nas/kafedri/kafedra-kulturologi%D1%97-ta-uzueyznavstva/> (дата звернення 08.11.2024).

¹⁰¹⁷ Сабадаш Ю. С., Нікольченко Ю. М. 50 років літописного дискурсу кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2022. Вип. 23. С. 128.

¹⁰¹⁸ Музейна педагогіка в умовах воєнного стану : зб. матеріалів міжнар. круглого столу, м. Київ, 26 трав. 2022 / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ, 2022. 424 с.

¹⁰¹⁹ Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: зб. тез доп. Київ, 2022. 388 с.

Новітня практика експозиційної діяльності вітчизняних музеїв репрезентована учасниками круглого столу з міжнародною участю, присвяченого Міжнародному дню музеїв: «Музеї та відродження культурного ландшафту». Під час роботи круглого столу відбувся плідний обмін досвідом збереження, відновлення та відродження національно-культурної спадщини в умовах військового конфлікту, проведення якого ініціювала кафедра культурології МДУ 18 травня 2023 року за підтримки й за участю кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства РДГУ, РОКМ, МКМ (м. Одеса), Студентського наукового товариства «Культурологічні студії» кафедри культурології МДУ.

У жовтні 2023 р. РОКМ провів наукову конференцію «Музейна експозиція – актуальні виклики сучасності. Поєднання інноваційних та традиційних форм роботи», у якій автори статті взяли участь із доповіддю «Відображення науково-експозиційної роботи музеїв України у навчальній дисципліні «Музеєзнавство» на кафедрі культурології Маріупольського державного університету (м. Київ)»¹⁰²⁰.

Значення артефактних документів, зокрема із знищених російськими окупантами колекцій МКМ, для музеєзнавчих досліджень важко переоцінити. Їх основне завдання – розкрити потреби людини у пізнанні історії та культури рідного краю, вивченні і збереженні національної духовної спадщини у драматичному сьогоденні України.

У нашому дослідженні також використані матеріали науково-фондової та науково експозиційної роботи МКМ (до 24 лютого 2022 р.), Музею МДУ (до 24 лютого 2022 р.), Музею історії ММК ім. Ілліча (до 24 лютого 2022 р.), РОКМ¹⁰²¹.

Став у нагоді й власний досвід Ю. Нікольченка у вітчизняному музеєзнавстві: працюючи у РОКМ та в Рівненському обласному управлінні культури з листопада 1970 по червень 1998 рр., він безпосередньо брав участь у розвитку музейної справи в регіоні. За сумісництвом викладав курси «Музеєзнавство» і «Краєзнавство» у Рівненському державному інституті культури. Із серпня 1998 р. Ю. Нікольченко – доцент МДУ. На кафедрі культурології – викладач навчальних дисциплін «Музеєзнавство», «Музей в системі національно-патріотичного виховання», «Збереження історико-культурних пам'яток України», «Збереження та атрибуція культурної спадщини України».

Необхідно визнати, як це звучить не парадоксально, що канони та методики організації науково-експозиційної діяльності українських музеїв залишалися незмінними впродовж 70-х рр. ХХ–початку ХХІ ст. Проте сучасність вносить у практику будівництва музейної експозиції низку інноваційних технологій, метою яких є посилення емоційного, виховного й пізнавального ефекту для відвідувачів музею. Згідно із сучасними підходами до проблем вітчизняного музеєзнавства, музейна експозиція – це цілеспрямована і науково обгрунтована демонстрація музейних предметів, які організовані композиційно, забезпечені коментарем, технічно і художньо оформлені і створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ.

¹⁰²⁰ Рівненський обласний краєзнавчий музей. URL: <http://museum.rv.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.2025).

¹⁰²¹ Нікольченко Ю.М. Музеєзнавство. Курс лекцій. Маріуполь, 2020. 133 с.

Без сумніву, головними елементами експозиції музею є тріада: експонат основного фонду; експозиційне обладнання для демонстрації експонату; музейно-експозиційна архітектура. Все, що несе змістове навантаження, належить до значущого аспекту експозиції, а все, що не є провідником змісту, утворює її предметно-речовий аспект.

Під час розкриття студентам-культурологам МДУ проблеми науково-експозиційної роботи у курсі «Музеєзнавство», наголошується, що науково обґрунтований порядок групування і організації експозиційних матеріалів, який впливає зі змісту експозиції, називається методом побудови експозиції, що передбачає основні методи експонування: систематичний, ансамблевий, ландшафтний і тематичний.

У сучасних українських музеях, у першу чергу науково-популярних (масових, публічних), активно застосовується так званий предметно-ансамблевий метод побудови експозицій, коли на перше місце виходить оригінальний предмет основного фонду, такий як пам'ятка природи, матеріальної і духовної культури.

Тематична структура історичних і краєзнавчих музеїв створюється у відповідності до сучасної періодизації історії України. Експозиції природознавчої тематики повинні спиратися на сучасні досягнення відповідних наукових галузей. Музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою вивчення та централізованого зберігання, але найважливіші функції сучасних музеїв: пізнавально-інформаційна, популяризаційна, навчально-просвітницька. Вони реалізуються, зокрема, завдяки науково-експозиційній діяльності музейних закладів.

У навчальній дисципліні «Музеєзнавство» акцентується увага студентів-культурологів МДУ на п'ять основних етапів будівництва музейної експозиції:

- перший – створення музейної експозиції має науково-концептуальний характер. Ідеї формуються в цілісну концепцію, і вже у руслі цієї концепції триває науковий пошук та здійснюються додаткові експертні дослідження і аналізується власний музейний фонд. Найбільш важливим елементом є наукове проектування, яке вимагає певних умов: наявності музейних предметів з визначених тем; професійно підготовленого колективу експозиціонерів; спеціального приміщення для експозиції;

- другий – це проектування експозиції, що відбувається за трьома напрямками: науковим, художнім та технічним. На цьому етапі розробляється «Розгорнута тематична структура»;

- третій – це розробка тематично-експозиційних планів, найскладніший та найтриваліший у часі етап формування експозиції, який по суті являє собою текстову модель майбутньої експозиції, залежно від її профілю;

- четвертий – підбір експонатів важливий у плані дотримання принципів атракційності й репрезентативності предметів, що обираються з фондосховища для експонування.

- п'ятий – монтажне (технічне) забезпечення експозиції є завершальним етапом формування експозиції. Монтаж експозиції – процес доволі складний і дискусійний, адже важливо так розташувати комплекси пам'яток, щоб вони підкреслили головні акценти експозиції; передбачити, в яких саме залах очікуватимуться максимальні скупчення зацікавлених екскурсантів, а в яких плинність екскурсійного потоку буде стандартною.

Уміння побудувати цікаву експозицію, органічно «вписану» у простір виставкової зали, – це складне поєднання науки й естетично-мистецьких канонів. У курсі «Музеєзнавство» в МДУ увага студентів-культурологів акцентується на тому, що питання створення музейної експозиції, яка б відповідала усім вимогам профілю музею і задовольняла потреби і очікування відвідувачів, належить до числа фундаментальних проблем музейної науки та практики.

Наведемо уривок зі статті завідувачки відділом сучасності Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького Н. Шейміної «Деякі проблемні аспекти перебудови музейних експозицій», яка побачила світ у грудні 2009 р., але не втратила своє актуальності у сьогоденні: «Є питання прості і в той же час неймовірно складні. Вони викликають роздратування або посмішку, непорозуміння або глибокі роздуми. Ось, наприклад, одне з них. Що ми, наукові співробітники, показуємо відвідувачу, демонструючи йому предмети, розкладені в музейній вітрині? Працівники музеїв рідко питають себе про це, ще рідше над такими речами замислюється відвідувач.

Однак, часто в результаті проведення соціологічних досліджень з'ясовується, що автори експозиції прагнуть показати одне, а відвідувачі бачать зовсім інше. Тому крім чисто людської допитливості і бажання зрозуміти зміст експозиції як особливого явища культури, ставити такі питання змушує ще й професійна відповідальність експозиціонера як активного учасника створення експозиції»¹⁰²².

З цього приводу завважимо, що експозиціонера-професіонала неможливо підготувати у закладі вищої освіти, яким би престижним він не був. Тільки власний досвід і досвід будівництва експозицій у музейній установі, де працює експозиціонер, досвід створення експозицій в інших музеях дозволить йому набути умінь і знань науково-експозиційної роботи.

У навчальній дисципліні «Музеєзнавство» наголошується, що практичний досвід будівництва експозиції – важливий компонент науково-експозиційної роботи, але не визначальний: без ґрунтовної теоретичної і методичної підготовки, пізнання її фундаментальних сутнісних характеристик і закономірностей експозицію побудувати буде дуже складно. Необхідно визнати, що питання науково-експозиційної роботи музеїв традиційно є предметом уваги методичних центрів із музеєзнавства, які діють на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Надрукована за ці роки музеєзнавча література відображає розвиток експозиційної думки, нові підходи до експозиційної практики та проблематики, прогресивні тенденції в експозиційній роботі музеїв, перш за все історичного профілю. Але проблема в іншому: ефективність впровадження їхніх результатів у музейну практику залишкова: у багатьох випадках експозицію будують або вдосконалюють методами, що не відповідають вимогам часу.

На жаль, відсутність наукових концепцій із основних напрямків музейної діяльності є суттєвим недоліком при створенні музейних експозицій. Ми маємо сучасні ґрунтовні підручники і посібники з музеєзнавства, але це навчальна література, вона не призначена готувати експозиціонера-професіонала.

¹⁰²² Шейміна Н.М. Деякі проблемні аспекти перебудови музейних експозицій. URL: <http://www.museum.dp.ua/articles011.html> (дата звернення: 15.12.2024).

З проблем українського музеєзнавства захищаються дисертації, публікуються наукові статті, проводяться наукові конференції, проте з теорії і практики експозиційної роботи їх недостатньо.

У вітчизняному музеєзнавстві питання теорії, історії і практики музейної справи завжди є дискусійним і знаходяться у процесі постійного наукового студіювання. І в цьому основна проблема будівництва нової експозиції або масштабної перебудови існуючої: перед експозиціонерами стоїть дилема – як зробити так, щоб певне предметне середовище, створене в музеї, дозволило зрозуміти, відчувати час, явище та подію в умовах, коли методична рекомендація вже запізнилась? Тут може допомогти цілеспрямоване дослідження з глибоким осмисленням та теоретичним обґрунтуванням широкого діапазону можливостей музею конкретного профілю в науково-експозиційній роботі у близькій і далекій перспективі.

Відверто хибним є уявлення про те, що існують експозиції музеїв різних типів і профілів, які «створюються на віки»: природознавчі, археологічні, давньої та нової історії, культури і мистецтва України, етнографічні, меморіальні, періоду Другої світової війни тощо. Практикою доведено, що не залежно від типу і профілю музейної установи, з часом її експозиції морально старіють, втрачають свою тематичну актуальність і художню привабливість, перетворюючись на своєрідний «музей в музеї».

У цьому контексті заслуговує ретельного вивчення і наслідування у сучасному вітчизняному музейному середовищі досвід РОКМ щодо успішного перманентного процесу перебудови (оновлення) експозиції (природознавчої, історичної і мистецької). Експозиція музею площею близько 2-х тис кв. м була відкрита для відвідувачів 30 грудня 1978 р. в унікальному двоповерховому приміщенні – колишній рівненській гімназії, пам'ятці архітектури 1839 р. На той час вона була однією з найкращих в Україні за змістом, художнім оформленням та технічним забезпеченням, склавши конкуренцію не тільки обласним краєзнавчим музеям, а й центральним музейним установам.

Очоловав музей з 1970 по 1986 роки блискучий ентузіаст музейної справи і краєзнавства В. Сидоренко (1914–1994), який постійно наголошував у колективі, що час існування стаціонарної експозиції в музеї, незалежно від її профілю, короткий – без змін і доповнень він не повинен тривати більше одного року, в іншому випадку вона втратить тематичну актуальність, а музей – відвідувача. І вже починаючи з 80-х років експозиція РОКМ вступила у фазу суттєвих перебудов як змісту так і художнього оформлення та інновацій у технічному забезпеченні, особливо після проголошення незалежності нашої держави.

Такий підхід був науково обґрунтованим, у першу чергу в розділах експозиції з історії України та краю, де були «білі плями», хибні оцінки, прямі перекручення історичної правди. Сміливі й рішучі дії керівництва, науково-методичної ради та експозиціонерів РОКМ щодо необхідності перебудови експозиційних комплексів за вимогами часу відбулися за останні 35 років під орудою директорів установи: Е. Антоненка (1926–1999), В. Мушировського, О. Булиги¹⁰²³.

¹⁰²³ Рівненський обласний краєзнавчий музей. URL: <http://museum.rv.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.2025).

Науково-експозиційна робота музеїв в Україні не повинна бути залежною від форм власності: державної і недержавної. Прикладом слугують вище згадані Музей історії ММК імені Ілліча та Музей МДУ.

Музей історії ММК імені Ілліча (створений у 1968 р. у приміщенні площею 20 кв. м) до початку російської агресії мав 12 експозиційних залів та дві виставкові галереї загальною площею близько 300 кв. м. Експозиція музею, докорінно перебудована у 2017 р., була створена за хронологічним принципом і охоплювала періоди із часу заснування комбінату: 1896–1920 рр.; 1920–1924 рр.; 1924–1930 рр.; 1930–1940 рр.; 1941–1943 рр.; 1944–1958 рр.; 1958–1990 рр.; 1990–2012 рр. та з 2012 р. до фактичного знищення.

У кожному із розділів були представлені експонати основного фонду: документи, зразки обладнання цехів і продукції комбінату, нагороди, відзнаки та особисті речі його працівників, тощо. Завжди привертала увагу екскурсантів «Галерея трудових династій комбінату», де династія Бендрик складала 1035 років!¹⁰²⁴.

Синтез експозиції музею, насиченої унікальними експонатами і новітніх музейних технологій суттєво зміцнило функцію передачі інформації. До цього слід додати, що експозиційні зали були обладнані діючими макетами виробничих ділянок комбінату, зокрема доменної та мартенівської печей, стану-3000 тощо, а також сучасною фоно-кіно-відео та мультимедійною апаратурою. У виставкових залах постійно оновлювалися експозиції різного тематичного спрямування: від «відкритих фондів» до експонування творчих аматорських робіт працівників і ветеранів підприємства.

Без перебільшення констатуємо, що за рівнем науково-експозиційної роботи Музей історії ММК ім. Ілліча випереджав багатьох відомих музеїв України державної власності.

Музей МДУ був створений у 2016 році на честь 25-річчя вишу. До знищення російськими загарбниками його експозиція розміщувалася в окремому приміщенні історичного факультету і налічувала понад 500 експонатів основного фонду. Вона складалася з двох тематичних розділів: «Історія становлення і розвитку МДУ» та «Результати роботи Археологічної експедиції МДУ», створеної у 1997 році¹⁰²⁵.

Експозиція музею будувалася під керівництвом кандидатів історичних наук, доцентів кафедри історичних дисциплін О. Забавіна і С. Арабаджи. Збір матеріалів для неї здійснювався студентами історичного факультету. За типом вона є навчальною; за профілем – історичною.

Вражала перманентна мобільність експозиції музею: усі знакові події у житті МДУ та щорічні результати роботи археологічної експедиції оперативно поповнювали експозицію новими надходженнями, що і визначало її актуальність.

У музеї проводилися оглядові і тематичні екскурсії для студентів МДУ, інших закладів вищої освіти Маріуполя та учнів загальноосвітніх закладів,

¹⁰²⁴ Ступак Ю. О. Дивовижний музей. *Феномен культури постглобалізму* : матеріали І міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 27 листоп. 2020 р. Маріуполь, 2020. Ч.1. С. 258.

¹⁰²⁵ Музей історії та археології МДУ. URL: <https://history.mdu.in.ua/index/museum/0-6> (дата звернення: 25.11.2024).

засідання студентського наукового історико-археологічного товариства МДУ і кіноклубу медіапросвіти Docudays UA «Human Rights». Були підготовлені тематичні виставки: «Історія грошового обігу в Україні», «Друга світова війна у документах, нагородах та відзнаках», «Нагороди та відзнаки II Речі Посполитої», військово-історичної мініатюри та інші.

У навчальній дисципліні «Музеезнавство» на кафедрі культурології в МДУ сфокусована увага студентів на тому, що оновлення експозиції залежить не тільки від кількості і якості експонатів основного фонду, художнього оформлення та обладнання, а в першу чергу від наукового рівня музейної установи і професійної підготовки експозиціонера, в іншому випадку це буде «косметичним ремонтом» експозиції. Важливе значення для перебудови експозиції, основними принципами якої є науковість, дидактичність, естетичність, має оцінка її об'єму, створення відповідного структурного та тематико-експозиційного планів, при необхідності – проекту художнього оформлення.

У сучасному українському музеезнавстві розглядаються декілька типів оновлення експозиції: доповнення існуючої експозиції новим елементом; з існуючої експозиції вилучається тематичний розділ, що суттєво змінює її зміст; радикальна, науково обґрунтована перебудова діючої експозиції.

«Артефакт» (від латинської *arte* – майстерність, мистецтво; *factus* – зроблений) – пам'ятка історії та культури (документ), що має особливу соціально-культурну та історичну цінність, не властиву іншим пам'яткам історії та культури (документу) у цілому. У різних сферах людської діяльності поняття «артефакт» має різні тлумачення: – у культурі – будь-який штучно створений об'єкт, що має як певні фізичні характеристики, так і знаковий, символічний зміст; – в археології – об'єкт, що піддавався впливу людини та виявлений у результаті розкопок або індивідуальної, іноді випадкової, події. – у документалістиці – шумові елементи на документі, не навмисне створені плями, випадкові риси, які не є частиною документа, але роблять його унікальним; – у лабораторних дослідженнях – ефекти, спричинені випадковим або навмисним впливом експериментатора на хід експерименту; – у сучасній естетиці та мистецтвознавстві – витвір сучасного мистецтва, який, як правило, виходить за рамки традиційних жанрів та видів¹⁰²⁶.

У нашому випадку мова йде про артефактні документи із фондів МКМ, які були унікальними пам'ятками історії та культури Українського Надазов'я. Після початку повномасштабної війни, боїв за Маріуполь та російської окупації міста будівля МКМ зазнала великих пошкоджень. Частина експозиції згоріла, багато експонатів, зокрема артефактні документи були знищені, або викрадені окупантами. У сьогоднішній частині співробітників Маріупольського краєзнавчого музею, яка залишила окуповане місто, продовжують свою діяльність в Одесі і Дніпрі. Їм вже вдалося під керівництвом Департаменту культурно-громадського розвитку Маріупольської міської ради відтворити частину колекцій

¹⁰²⁶ Яковенко Ю.І. Проблема артефакту в соціології: історико-теоретичний формат аналізу. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 76.

в оцифрованому вигляді та створити пересувну фотоілюстративну виставку, символічно назвавши її «Зруйнована, але не знищена»¹⁰²⁷.

Стосовно колекцій МКМ поняття «артефактний документ» означає предмет, який володіє особливою соціально-культурною цінністю, не властивою документу в цілому. Саме професор Н. Кушнарєнко акцентує увагу на двох поняттях: «артефакт – як документ» та «артефактний документ» і стверджує, що «Артефактні документи – це документні пам'ятки, які складають частину культурної спадщини країни, народу, людства, які зазвичай охороняються спеціальними законами»¹⁰²⁸. Ціннісною категорією артефактного документа, як документної пам'ятки – є результати людської діяльності, у історичній особливості культури тієї чи іншої епохи, які внаслідок цього стали об'єктами ціннісного відношення.

За рівнем цінності прийнято розрізняти цінні, особливо цінні, унікальні та рідкісні документи¹⁰²⁹:

- цінний документ – це той, що має політичне, соціально-економічне, наукове, культурне значення і на цій підставі підлягає державному обліку і прийому на державне збереження;

- особливо цінний документ – це цінний документ, який має для держави непересічне значення і який не можна замінити у випадку його втрати;

- унікальний документ – це особливо цінний документ, який не має собі подібних за інформацією, що міститься в ньому, та (або) за зовнішніми ознаками;

- рідкісний документ – це документ, що зберігся або випущений у відносно обмеженому числі примірників і має особливу художню, наукову, бібліографічну чи іншу цінність. Рідкісним може бути також примірник документа, що має неповторні позначки, що відрізняють його від останніх примірників тиражу (іменний, з автографом автора, особливо оправлений, учасник знаменних подій і таке інше). Іншими словами, цінність артефактного документа залежить від його змісту, якості матеріалів, мистецтва виконання і кількості екземплярів.

Із врахуванням критеріїв цінності, тобто комплексу науково-обґрунтованих ознак, за якими визначається цінність документа, здійснюється експертиза його цінності. Експертиза цінності документів – це процедура визначення експертними комісіями наукового, історико-культурного та практичного значення документів шляхом вивчення їхнього походження, змісту, часу й місця створення, зовнішніх ознак. Ця процедура вирішує низку важливих завдань, основними з яких є визначення складу документів, що мають велике значення для особи, суспільства чи держави, встановлення термінів їхнього зберігання, коли інформація, яку вони зберігають, може бути використана впродовж певного часу¹⁰³⁰.

¹⁰²⁷ Окупанти знищили краєзнавчий музей у Маріуполі. URL: https://lb.ua/culture/2022/04/19/513936_okupanti_znishchili_kraieznavchiy_muzei.html (дата звернення: 25.11.2024).

¹⁰²⁸ Кушнарєнко Н.М., Трач Ю.В. Спеціальне документознавство : навч. посіб. для дистанц. навчання / наук. ред. Г.М. Швецова-Водка. Київ, 2010. С.154.

¹⁰²⁹ Кушнарєнко Н. М. Артефактні книжкові видання у фондах бібліотеки Харківської Академії культури. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Харків, 1998. С. 165–170.

¹⁰³⁰ Беспянська Г. Теорія і практика експертизи цінності документів. *Секретар-референт*. 2008. № 5. С. 12.

Експертиза цінності документа здійснюється з урахуванням критерію цінності – комплексу науково обґрунтованих ознак, на підставі яких визначається історична цінність документа. Традиційно, щоб її визначити, фахівці користуються об'єктивно визначеними критеріями: важливість змісту, мистецтво виконання, якість матеріальної основи, кількість екземплярів.

В Україні, поруч з Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського, центральними державними архівними установами історичного спрямування, тільки державні музеї є науковими і науково-просвітницькими установами, яким випала честь здійснювати комплектування, зберігання, дослідження та популяризацію артефактних документів, що складають вагомую частку Музейного фонду України і виступають об'єктами вітчизняного музеєзнавства.

Не складав виняток і Маріупольський краєзнавчий музей – до 24 лютого 2024 р. авторитетна науково-просвітницька і наукова установа з багатою історією й унікальними колекціями пам'яток природи, історії та культури Українського Надазов'я, серед яких значний інтерес у відвідувачів і науковців викликають артефактні документи.

Музей у Маріуполі був заснований 6 лютого 1920 р. як Маріупольський повітовий центральний музей, але його коріння сягають у 1893 р. коли при Олександрівській гімназії Маріуполя був відкритий історико-церковно-археологічний музей. У 1923–1937 рр. музей мав назву Маріупольський повітовий музей краєзнавства; з 1937 р. – він Донецький (1938 по 1950 рр. – Сталінський) обласний музей краєзнавства; у 1951–1989 рр. – Жданівський краєзнавчий музей; з 1989 р. – Маріупольський краєзнавчий музей.

До знищення російськими окупантами у фондах МКМ зберігалось понад 55 тисяч експонатів, зокрема речові, образотворчі, письмові (рукописні та друковані), нумізматичні, археологічні, фото-документальні, природознавчі та інші. Документальні джерела, рукописні та друковані, складають близько 15 тисяч одиниць зберігання, серед яких знайшли своє місце і артефактні документи.

Унікальним предметом вище означеного типу є жалувана грамота Катерини II щодо улаштування греків-християн, виведених з Криму у 1778 р. з під влади кримського хана на вільні землі у Північному Причорномор'ї. Грамота датована 21 травня 1779 р.; текст – автентичний: російською і грецькою мовами¹⁰³¹. У 1779 р. для жалуваної грамоти був виготовлений спеціальний дерев'яний футляр, обтягнутий шкірою, в якому вона зберігається до сьогодні. На палітурці – царська корона, скіпетр та держава, вишита золотим нитками.

Розкішні п'ять пергаментних сторінок розміром 64x53 см, перекладені шовковим полотном та скріплені Великою Державною печаткою Російської імперії з червоного сургучу. Добре зберігся власноручний підпис Катерини II. Поруч з ним, підпис імператора Павла I, який у 1796 р., перезатвердив цей документ. Спочатку грамота зберігалася у Харлампіївському православному соборі Маріуполя; у 20-х рр. XX ст. вона була передана до Маріупольського повітового музею. Під час Другої світової війни і окупації Маріуполя німецькими

¹⁰³¹ Саєнко Р.І. Історико-правові основи жалуваної грамоти Катерини II християнам-грекам, вивезеним з Криму. *Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва* : зб. наук.-практ. конф. м. Маріуполь. 27–29 трав. 1999 р. Маріуполь, 1999. С. 279–282.

загарбниками, працівники музею на чолі з його директором І. Коваленком змогли надійно сховати і врятувати її разом з іншими унікальними колекціями¹⁰³².

Наступним за історичною значущістю артефактним документом з колекцій Маріупольського краєзнавчого музею, є грамота російського імператора Олександра І від 21 грудня 1801 р., видана маріупольським грекам-християнам у підтвердження привілеїв, що були визначені жалуваною грамотою Катерини II. Поява цього документа курйозна: після трагічної смерті Павла І, яка сталася 24 березня 1801 р., делегація греків-християн з Маріуполя знову привезла жалувану грамоту до Санкт-Петербурга новому імператору на підтверджувальний підпис. Проте Олександр І, на відміну від свого батька, категорично відмовився ставити свій підпис поруч з підписами Катерини II і Павла І, і доручив підготувати новий документ. Нова грамота зовнішньо була виконана набагато скромнішою від попередньої¹⁰³³.

У фондах музею також знаходиться карта Маріупольського повіту 1779 р., землі якого передавалися у користування грекам-християнам, переселенцям з Кримського ханства. На документі рукою Катерини II зроблено напис: «Быть по сему. Екатерина». Поруч власноручний підпис князя Григорія Потьомкіна і дата « 2 октября 1779 г.»¹⁰³⁴.

У музеї зберігається частина архіву Маріупольського грецького суду, який був утворений на виконання положень жалуваної грамоти 1779 р., що дозволяв грекампереселенцям мати свій власний суд і внутрішню поліцію з виборних представників. Суд діяв на підставі російських законів, але його компетенція поширювалася лише на греків Маріуполя та його округи¹⁰³⁵ [3, с. 316].

Маріупольський грецький суд розпочав свою роботу 28 червня 1780 р. і виконував адміністративні, поліцейські та судові функції. Артефактними документами є оригінальні письмові свідчення щодо господарської діяльності греків у Маріуполі і грецьких селах: «Табель о состоянии хозяйства г. Мариуполя и греческих сел Мариупольского уезда. 1794 г.», «Ведомость о количестве ремесленников в городе Мариуполе. Из отчета Мариупольского греческого суда за 1794 г.», «Ведомости о посеве и урожае хлеба в Мариупольском уезде за 1797 г.», «Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных мариупольскому греческому суду за 1814 г.», «Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных мариупольскому греческому суду за 1817 г.», «Дело о шелковичных заведениях в селах, подведомственных Мариупольскому греческому суду за 1811–1812 гг.» та інші¹⁰³⁶.

Артефактними документами з колекцій музею є ревізькі казки з Маріупольського повіту – офіційні поіменні списки, що склалися за результати проведення ревізій та переписів податного населення у XVIII–першій пол. XIX ст. У

¹⁰³² Маріупольський краєзнавчий музей. URL: <http://museum.marsovet.org.ua/>

¹⁰³³ Саєнко Р.І. Історико-правові основи жалуваної грамоти Катерини II християнам-грекам, вивезеним з Криму. *Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва* : зб. наук.-практ. конф. м. Маріуполь. 27–29 трав. 1999 р. Маріуполь, 1999. С. 281.

¹⁰³⁴ Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець 18–початок 20 ст.): монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. С. 45.

¹⁰³⁵ Гедьо А. В., Терентьева Н. О., Саєнко Р. І. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність. Донецьк, 2012. С. 316.

¹⁰³⁶ Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець 18–початок 20 ст.). ... С. 30.

період з 1719 по 1858 рр. на означеній території було проведено десять ревізій, кожна з яких тривала декілька років¹⁰³⁷.

Маріупольські греки вперше були пораховані в Російській імперії у 1782 р. В Маріупольському краєзнавчому музеї зберігаються ревізькі казки з грецьких сіл Ялта, Урзуф, Мангуш, Богатирь, Константинополь, Комарь та Ігнатіївка¹⁰³⁸. Серед ревізьких казок Маріупольського повіту 1782 р. збереглася книга перепису православною духовенства. Вона засвідчує, що у цей період у Маріупольському грецькому окрузі разом з митрополітом Ігнатієм – одним з ініціаторів і організаторів переселення греків-християн з Кримського ханства до Північного Приазов'я, духовні потреби місцевої православної пастви забезпечували 45 священників.

Цікаву інформацію щодо соціального складу грецького населення та його статків зберігають ревізькі казки міста Маріуполя 1795 р. (V ревізія) і 1811 р. (VI ревізія) – купців, духовенства, міщан, ремісників¹⁰³⁹.

До артефактних документів необхідно віднести списки щодо перепису населення, зокрема духовенства, Маріуполя та сіл з його округи за 1782 і 1795 рр., рапорти представників влади з сіл повіту за 1814 р., справу про охорону узбережжя Азовського моря козаками Азовського війська у період Кримської війни 1853–1856 рр.¹⁰⁴⁰.

Найбільшою у кількісному відношенні у фондах Маріупольського краєзнавчого музею є колекція артефактних документів, яка складається з фото-документальних та ілюстративно-документальних матеріалів. Вона включає оригінальні фотографії і негативи на склі та поштові листівки, зображення на яких охоплює період в історії Маріуполя з другої половини XIX до початку XX ст.

За сприянням та особистою участю відомого маріупольського колекціонера Л. Морозова були видані тематичні каталоги: «Маріуполь на видових листівках» (1898–1917; 1928–1989), «А.І. Куїнджі. Життя і творчість художника на листівках. (1898–1989)», «Довідник колекційних поштових матеріалів маріупольської тематики», «Каталог маріупольських грошових знаків»¹⁰⁴¹.

Наводимо перелік артефактних документів богослужбового православного призначення, що зберігалися у фондах та експонувалися в експозиції МКМ¹⁰⁴²:

1. Требник церковнослов'янською мовою 1620–1645 років. Виданий у Москві. 2. Апостол церковнослов'янською мовою середини XVII століття. 3. Євангеліє німецькою мовою 1736 року. 4. Біблія грецькою мовою 1748 року. Видана

¹⁰³⁷ Яковенко Ю.І. Проблема артефакту в соціології: історико-теоретичний формат аналізу. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 75–94.

¹⁰³⁸ Саєнко Р. І. Ревізькі казки м. Маріуполя и Маріупольського повіту як історичне джерело. *Україна-Греція: історія і сучасність* : тези конф. м. Київ, 29–30 верес. 1993 р. Київ, 1993. С. 129–133.

¹⁰³⁹ Яковенко Ю.І. Проблема артефакту в соціології: історико-теоретичний формат аналізу. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 75–94.

¹⁰⁴⁰ Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець 18–початок 20 ст.): монографія. Київ, 2001. С.60.

¹⁰⁴¹ Нікольченко Ю.М., Головка О.В. Унікальні пам'ятки історії та культури Українського Приазов'я у фондах Маріупольського краєзнавчого музею. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2020. Вип. 20. С. 54.

¹⁰⁴² Маріупольський краєзнавчий музей. URL: <http://museum.marsovet.org.ua/> (дата звернення: 18.12.2024).

у Греції. 5. Біблія церковнослов'янською мовою 1751 року. 6. Євангеліє церковнослов'янською мовою 1800 року. Видане у Москві. 7. Повчання Іоана Златоуста церковнослов'янською мовою 1809 року. Видане у Вільно. 8. Псалтир грецькою мовою 1855 року. Виданий у Греції. 9. Збірник молитов церковнослов'янською мовою першої половини XVIII століття. 10. Збірник молитов кирилицею першої половини XVIII століття. 11. Псалтир церковнослов'янською мовою кінця XVIII століття. 12. Євангеліє кирилицею першої половини XIX століття. 13. Шестиднев церковнослов'янською мовою першої половини XIX століття.

Досліджені артефактні документи посідали визначне місце серед нині знищених російськими окупантами колекцій МКМ. Традиційно, вони широко використовувалися в історичних і краєзнавчих дослідженнях, результатом яких був захист дисертацій на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів історичних наук (А. Гедьо, І. Пономарьова, С. Арабаджи, В. Коробка, С. Новікова та інші), тематичні публікації наукових співробітників музею, інших науковців у вітчизняних періодичних наукових виданнях (зокрема у фахових і наукометричних), доповіді на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів тощо.

Ці документи активно використовувалися МКМ у різних формах масової та науково-просвітницької діяльності безпосередньо у Маріуполі, в Українському Надазов'ї та в інших регіонах України.

Артефактні документи, що зберігалися до 24 лютого 2022 р. у фондах МКМ були унікальними пам'ятками історико-культурної спадщини українського народу. Їх детальний опис та історико-культурна легенда на сторінках наукових видань дозволить у майбутній культурній деокупації Маріуполя зберегти пам'ять про них для сучасників і наступних поколінь громадян України.

У ствердженні національної ідентичності особливе місце належить культурній спадщині України – головному об'єкту діяльності музейних інституцій, які «призначені для збереження, вивчення і демонстрації культурно-історичних та природничо-наукових цінностей»¹⁰⁴³.

У процесі «омузейнювання» об'єкти культурної спадщини набувають статусу об'єктів музейного фонду, стабільного і водночас перманентного явища: музейні предмети в експозиції на певний період фіксують епоху, але з плином часу змінюється ракурс її сприйняття як події. Аналогічна ситуація відбувається і з навколишнім середовищем. Це є показником об'єктивних явищ природи, історії та культури.

Студіюючи навчальну дисципліну «Музеєзнавство» на кафедрі культурології в МДУ, студенти мають з'ясувати, що однією з найбільш важливих та актуальних проблем діяльності музеїв в Україні є устремління сформувати й утримати їхній рівень національно-патріотичної значущості, актуальності та популярності в українському суспільстві.

З огляду на вище означене, тема нашого дослідження стає перспективною для майбутнього студіювання за трьома напрямками – музеєзнавство, культурологія та педагогіка.

¹⁰⁴³ Гедьо А. В., Терентьева Н. О., Саенко Р. І. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність. Донецьк, 2012. С. 5–6.